

**Mette Birkedal Bruun
modtog Carlsbergfondets
Forskningspris 2017**

Mette Birkedal Bruun modtog Carlsbergfondets Forskningspris 2017 for sin fremragende forskning i middelalderens munkevæsen og den tidlige moderne periode. Forskningen har ført til væsentlige nye indsigter af almen kirkehistorisk og kulturhistorisk betydning.

Mette Birkedal Bruuns tværfaglige metodiske brug af begrebet topos har ført til en afgørende nytolkning af Bernard af Clairvaux' og cisterciensernes brug af tekstlige strategier til at fremme munkenes tilbage-trækning fra verden.

Den har yderligere ført til afgørende indsigter i vekselvirkningen mellem tilbage-trækning fra verden og engagement i verden i den tidlige moderne periode og dermed øget vores forståelse af afsondriens historiske dimension.

1

FRA MUNKE TIL PRIVATHED

Af
METTE BIRKEDAL BRUUN
PROFESSOR, DR.THEOL.
AFDELING FOR KIRKEHISTORIE,
KØBENHAVNS UNIVERSITET

Afsondring fra verden er en fundamental aktivitet. På tværs af religioner isolerer troende sig fra omverdenen for at nærme sig det guddommelige. På tværs af historien går mennesker i enrum for at fordybe sig i studier, fortrolige samtaler, hemmeligheder, bøn eller kunstnerisk udfoldelse. I min forskning er jeg optaget af den kristne tradition og den afsondring der manifesterer sig på konkrete steder og i konkrete historiske, sociale, konfessionelle og kulturelle sammenhænge.

Cistercienserordenen har gjort isolation til deres kendetegn. Grundlæggelsesfortællinger beretter hvordan en gruppe munke i slutningen af 1000-tallet oprettede det første cistercienserkloster i Bourgognes ødemark, og senere grundlæggelser gentager motivet. Forskerne har taget cistercienserne på ordet og reproduceret myten om ordenen som pionerer der med deres ekspansion ud over Europa konstant brød ny grund. Men når arkæologerne begynder at grave, viser det sig at cistercienserne sjældent var de første på stedet; ofte overtog de eksisterende klostre eller bosatte sig på opdyrket jord. Samtidigt ser historikerne at klostrene indgik i relationer til lokale magthavere og naboer. Efterhånden som disse vidnesbyrd dukker frem af jorden og arkiverne, begynder forskerne at fremstille munkene som hyklere der hævder at de isolerer sig fra samfundet, men i virkeligheden gør noget andet.

Cistercienserklosteret *Sénanque* i Provence. Ifølge grundlæggelsesberetningerne opsogte de middelalderlige cisterciensere helt øde steder.

I den stedbaserede analyse er tid og sted snævert afgrænset, men kildematerialet er bredt. Denne tilgang er særligt frugtbar i forbindelse med tværfagligt samarbejde fordi den giver forskningsholdet mulighed for at studere et fælles materiale fra forskellige vinkler.

Hôtel de Guise, Alençon, nu Préfecture de l'Orne. Fra sit palads Hôtel de Guise i Alençon engagerede Mme de Guise sig aktivt i velgørehed og omvendelse af protestanter.

Mme de Guises bolig på *La Trappe*
Foto: MBB.

Mme de Guise tilbragte halvårlige retræter ved klosteret La Trappe, hvor hun havde sin egen længe.

Munkene i vildnisset

Hvordan får vi greb om dette paradoks? Spændingen mellem munkenes erklærede tilbageværelse og deres påviselige engagement må analyseres på tværs af discipliner. Arkæologer finder konkrete levn, historikere gennemgår testamenter, regnskaber og statutter for spor af lokale transaktioner, og kunst-, arkitektur- og musikhistorikere viser hvordan cisterciensernes liturgi og klosterindretning var præget dels af ordenens dekretter, dels af lokale traditioner. Studier af cisterciensernes teologiske profil som den beskrives i klosterregler, prædikener og traktater, viser at de middelalderlige munke og nonner så sig selv som arvtagere til et ørken-ideal. Bibelens figurer og det 4. århundredes ørkenfædre var deres modeller, og de satte lighedstegn mellem den mellemøstlige stenørken og Frankrigs vildnis fordi begge steder lå langt fra civilisationen.

Cistercienserne spejlede sig i fortællingen om Moses' og israelitternes 40 års vandring gennem ørkenen og om de trængsler der sorterede de troløse fra og bragte de trofaste tættere på Gud. Men de så også det cisterciensiske projekt i lyset af Djævelens fristelse af Jesus i ørkenen og ørkenfædrenes prøvelser. Cistercienserne overtog den jødisk-kristne traditions komplekse forståelse af ørkenen som et dobbeltladet mytologisk sted: På den ene side kommer man Gud nær; på den anden side er ørkenen Djævelens hjemmebane, og den der går derud, udfordrer dømoniske kræfter. Netop den dobbelthed er afgørende for cisterciensernes selvforståelse. På den ene side bekæmper de det kødelige eller djævelske i sig selv gennem asketisk disciplinering af krop og sjæl; på den anden side søger de Gud gennem bøn. Beskrivelsen af deres sted som en ørken handler altså mindre om at gengive en topografisk virkelighed end om at håndhæve en bestemt profil. Derfor kan cistercienserne opretholde forståelsen af sig selv som ørkenboere samtidigt med at de

modtager rejsende, uddeler almisser, yder sygepleje og interagerer med lokale magnater. De ser deres livsform som det modsatte af den samtidige civilisations levevis og mener at fordi deres liv er vendt mod Gud og evigheden frem for verdslig ære og velstand, er deres sted det modsatte af verdens sted – det er ørkenen i modsætning til byen.

Som forskere kan vi studse over associationsrækken, men vores opgave er at forstå hvordan den fungerer inden for cisterciensernes egen horisont. Først når forskere fra både de discipliner der har blik for cisterciensernes engagement, og dem der dykker ned i begrebet om afsondring, lægger deres indsigter sammen, opnår vi et klart billede af cisterciensernes komplekse syn på tilbageværelse fra verden og engagement i verden.

Adelsfolk i afsondring og engagement

Perioden mellem 1100-tallet og 1600-tallet er turbulent for cistercienserne. Sammenhængen i ordenen smuldrer, pesten gør indhug i klostrenes befolkning; krige og plyndringer underminerer det materielle fundament. Desuden kommer der andre ordener til som passer bedre med tidens behov for f.eks. undervisning og velgørehed blandt forældreløse og syge. I 1600-tallet grundlægges der ikke længere nye cistercienserklostre, men ørkenreferencen kan stadig aktiveres, og den strenge reform som iværksættes i cistercienserklosteret La Trappe i Normandiet i 1660'erne, beskrives også som en art ørken-bosættelse. Da abbeden, Armand-Jean de Rancé (1626-1700) først kommer til det middelalderlige kloster, er det i åndeligt og materielt forfald, men han rydder det buskads der angiveligt er vokset hen over bygningerne, så de fremstår som et vildnis, og hans strenge program, centreret om tavshed, bod og faste, tiltrækker flokke af nye munke. Rancé fordrer isolation fra verden. Verden er Solkongens Frankrig: Aristokratiet boltrer sig i Versailles' sale, og kultive-

I Vesten er det en udbredt opfattelse at privathed på den ene side kan true civilsamfundet, men på den anden side er en eksistentiel nødvendighed. Denne dobbelthed udvikles især i perioden 1500–1800.

Det kollektive forskningsprojekt *Solitudes: Withdrawal and Engagement in the long Seventeenth Century* (2013-17) var finansieret af et Consolidator Grant fra Det Europæiske Forskningsråd (ERC). Forskningsholdet bestod af Mette Birkedal Bruun (PI), Sven Rune Havsteen, Kristian Mejrup, Eelco Nagelsmit og Lars Nørgaard, og dækkede ekspertise inden for kirkehistorie, kunst- og arkitekturhistorie og musikalsk kultur. Vi undersøgte afsondring fra verden på fire tyske, lutherske steder og fire franske, katolske steder fra tidsrummet 1644-1715.

Danmarks Grundforskningsfonds *Centre for Privacy Studies* (2017-23) er finansieret med en bevilling på 50 mio. kr. og omfatter disciplinerne kirkehistorie, arkitekturhistorie, retshistorie og idéhistorie. Kerneforskerne er Mette Birkedal Bruun (centerleder, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet), Charlotte Christensen-Nugues (Institutionen för Kulturvetenskaper, Lunds Universitet), Peter Thule Kristensen (Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering), Helle Vogt (Det Juridiske Fakultet, Københavns Universitet) samt Annabel Brett (University of Cambridge), Jill Bepler (Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel), Philippe Cocatre-Zilgien (Université Paris II Panthéon-Assas) og Maarten Delbeke (ETH, Zürich). Forskningsprogrammet er centreret om 11 nordeuropæiske cases fra perioden 1500-1800.

rede kredse samles i paladser og akademier for at drøfte kunst, videnskab og sociale omgangsformer mens de brede masser kæmper med følgerne af krig og dårlig høst. Det er en tid hvor religiøse manualer flourerer, og daglige bønner og gudstjenester er idealet. Over hele Frankrig overvåger reformivrige biskopper præsternes moralske habitus for at sikre at sognebørnene holdes til ilden; enhver husstands religiøse velbefindende er husherren eller husfruens ansvar.

I 1600-tallet er afsondring fra verden ikke forbeholdt munke og nonner. Inden for både protestantisme og katolicisme isolerer troende sig fra omverdenen i kortere eller længere tid. Det bugner med litteratur der foreskriver at den troende skal gå ind i sit lønkammer eller finde et roligt hjørne i haven for at henvende sig til Gud i koncentreret bøn, eller skal meditere over hvorvidt og hvordan Gud er til stede i sjæl og hjerte. Katolikker fortsætter med at

gå i kloster, protestanter gør op med institutionen, men bevarer idealet om at gå i enrum med Gud. Katekismer foreskriver morgen- og aftenbøn, selvran-sagelse, bibellæsning, salmesang og betragtning af opbyggelige billeder. Ligesom vi studsede over de middelalderlige munke i spændingen mellem øde-mark og lokalt engagement, kalder tidlig moderne tilbageværende på et nuanceret blik. I en fransk adelskvindes palads kan malerier med motiver der minder om at hun bør leve som en bodfærdig syn-der, fint hænge ved siden af krigsscener der markerer hendes slægt og rang. Fokus og form veksler, alt efter om vi studerer katolsk eller protestantisk praksis, men optagetheden af afsondring er gennemgående. Idealet er at den kristne skal være i verden uden at være af verden.

Forskningen har undersøgt disse emner med nationalt og konfessionelt fokus; de har studeret tysk eller fransk fromhed, protestanter eller katolikker. Men hvis vi analyserer afsondringsidealet på tværs af grænserne, ser vi at mange træk, trods alle forskelle, går igen.

Tværfaglig sted-baseret analyse

1600-tallets religiøse afsondring markeres på mange måder. Tøj er én markør; munkekutten er et konkret eksempel, men verdensfjernhed signaleres også af dæmpede farver og et enkelt snit, der dog skal ses i lyset af tidens opulente mode. Mure og vægge, døre og forhæng adskiller bygninger og rum fra omgivelserne; krucifikser, bønnebøger og beskæmler understøtter vendtheden væk fra verden; billeder og skulpturer af fromme idealer vækker til efterligning; musik kan sætte sindet i den rette stemning, og salmesang kan disciplinere det indre; prædikener opdanner, traktater begrunder, og breve belærer. Hvis vi vil forstå afsondring fra verden i dybden, må vi analysere disse forskellige udtryk og de skel de sætter mellem den fromme og verden. Det er en potentielt uendelig undersøgelse på tværs af materialer og genrer, og det kræver et klart fokus at gøre stoffet håndterbart.

Stedbaseret analyse er én form for afgræsning af et diversitets forskningsfelt. Det er en tilgang jeg sammen med kolleger har udviklet og afprøvet i forbindelse med forskningsprojektet *Solitudes: Withdrawal and Engagement in the long Seventeenth Century* (2013-17), finansieret af Det Europæiske Forskningsråd. I den stedbaserede analyse undersøger vi et bestemt sted i en bestemt periode og af-dækker den måde hvorpå f.eks. genstande, billeder, tekster, bygninger og musikstykker spiller sammen, og de aktører og faktorer der udvirker interaktionen; herved får vi en ny forståelse af historiske og kulturelle dynamikker. Det er jo ikke nyt at under-

søge et givet historisk sted. Oftest foretrækker forskere der arbejder historisk, dog et snævert fokus hvad angår kildetype eller tematisk interesse, men arbejder til gengæld inden for et bredt geografisk eller kronologisk spænd. I den stedbaserede analyse er tid og sted snævert afgrænset, men kildematerialet er bredt. Denne tilgang er særligt frugtbar i forbindelse med tværfagligt samarbejde fordi den giver forskningsholdet mulighed for at studere et fælles materiale fra forskellige vinkler.

Mme de Guise – et eksempel til efterfølgelse

To steder der er knyttet til Solkongens kusine Élisabeth d'Orléans (1646-96), kendt som Mme de Guise, er et godt eksempel. I sommerhalvåret opholdt Mme de Guise sig i sit palads i Alençon. Her engagerede hun sig aktivt i det lokale hospital og asyl for omvendte protestantiske børn. På sine halvårlige ture mellem Versailles og Alençon gjorde hun ophold ved klosteret La Trappe, hvis strenge reform vi mødte tidligere. Her fulgte hun i nogle dage munkenes program og modtog vejledning fra abbed Rancé. Resten af året brevvexlede Mme de Guise og Rancé. Han beskrev hvordan hendes rang forpligtede hende til at vise alverden sin afsondring og dermed tjene andre til eksempel; hun skulle f.eks. lade sig se ved gudstjenester og ikke kun bruge sit private kapel. Han foreskrev også at hendes tøj skulle være moderat, men at hendes frisure ikke måtte være så gammelagtig at hun blev til grin. Hertugindens afsondring fra verden skulle altså være synlig, men for at kunne sætte idealet igennem måtte hun følge de sociale normer. Af Mme de Guises regnskaber kan vi se at hun gav sine venner biografier over La Trappes mest celebre munke og købte rigeligt ind af fromme værker til sine tjenestefolk og hofdamer; på den måde forenede hun sin drift mod ørkenen med sit ansvar i verden. Samtidigt bestilte hun flere værker hos komponisten Marc-Antoine Charpentier (1643-1704), bl.a. ét om den gammeltestamentlige figur Judith, der da hun blev enke, trak sig tilbage til sit kammer i bodfærdig bøn, men som også frel-

ste sit folk ved at myrde den fjendtlige hærs general Holofernes. Der er noget der tyder på at Hertugin den så dette motiv som en spejling af hendes egen dobbelte stilling mellem from verdensfjernhed og aktivt arbejde mod protestanterne.

Hvor de middelalderlige cisterciensere balancerede mellem vildnis og regionalt engagement, er 1600-tallets troende optaget af forskellige skalaer for afsondring. De enkelte tilfældes konfessionelle, sociale og kulturelle egenart og sammenhængen med engagementet i verden får vi først greb om når vi undersøger afsondringens konkrete manifestationer på et bestemt sted og i en bestemt kontekst.

Privathed

Noget af den tidlige moderne afsondring betegnes som privat. Tyske kilder taler f.eks. om *Privatandacht* i modsætning til kirkens gudstjeneste, og franske kilder taler om den private bøn, *oraison privée*, der kræver intens indlevelse. Ligesom cisterciensernes ødemark og Mme de Guises klosterbesøg handler begrebet om det private om tilbagetrækning inden for en bestemt kulturel og social kontekst. Det private er en negation. Det markerer en adskillelse fra det professionelle, det fælles, det åbenlyse eller det offentlige, men det private i sig selv har ingen fast definition.

I Vesten er det en udbredt opfattelse at privat- heden på den ene side kan true civilsamfundet, men på den anden side er en eksistentiel nødvendighed. Denne dobbelthed udvikles især i perioden 1500-1800. I de århundreder er der fokus på sammenhængen mellem privat fromhed og samfundets orden, individets forhold til stat og regent diskuteres og reguleres, og endelig undergår udformningen af boligen afgørende ændringer. Begrebet om det private forbindes til det hemmelige, det uregelmæssige, det kætterske, det intime samt det inderlige, og afgrænsningen påvirkes af faktorer så som synet på hjem og familie, behovet for at udveksle og opbevare information samt fastlæggelse af frihed og restriktioner vedrørende ejendomsret, tro og ad-

I min forskning er jeg optaget af hvordan afsondring manifesterer sig abstrakt og konkret i forskellige historiske kontekster. Men for at forstå kompleksiteten i disse manifestationer har jeg brug for at samarbejde med kolleger på tværs af discipliner.

færd. Selv om vi kan trække på forskningsindsigter vedrørende religiøs afsondring i studiet af det private, må perspektivet altså udbredes.

Den tværfaglige stedbaserede analyse er et godt udgangspunkt. Denne tilgang giver os mulighed for at undersøge hvordan ord der betegner det private, bruges i konkrete historiske sammenhænge. Arkitektur, lovgivning, religiøs kultur og samfundstænkning er de primære domæner i den tidlige moderne beskæftigelse med privathed som en risiko og et gode. Med en tværfaglig tilgang der intergrerer disse fire felter, kan vi undersøge hvordan begrebet udvikles på tværs af domæner og analysere de faktorer der påvirker dets afgrænsning. Hermed lægges grunden til et nuanceret syn på de komplekse samfundsmæssige forhold der også i dag påvirker opfattelser af privathed.

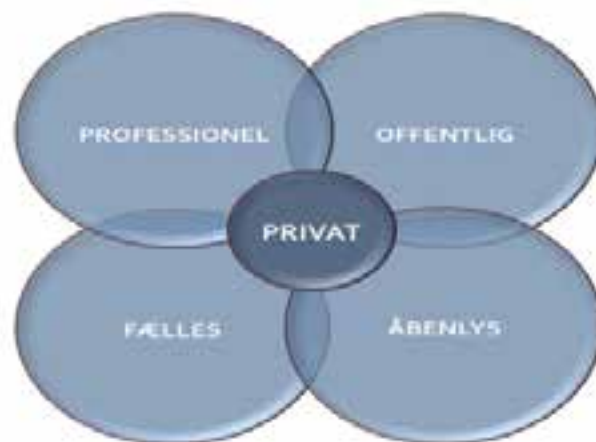
Hvad har cisterciensernes ødemark, Mme de Guises oscillerende mellem klosteret i La Trappe og paladset i Alençon og begrebet om privathed til fælles? Grundlæggende handler disse tre vidt forskellige former for afsondring om at skabe struktur i tilværelsen. For cistercienserne spejler klosterets afgrænsning fra det omgivende samfund en grundlæggende modsætning mellem en himmelsk og en jordisk livsform; i 1600-tallet giver tilbagetrækning form til ideen om at fysisk og mental afsondring befordrer religiøs fordybelse som en investering i evigheden. Tilsvarende sætter begrebet om det private – både i perioden 1500-1800 og i dag – skel mellem forskellige dimensioner af tilværelsen.

For at få greb om disse nuancer må vi undersøge dem på en måde, der forener forskellige aka-

demiske ekspertiser. I min forskning er jeg optaget af hvordan afsondring manifesterer sig abstrakt og konkret i forskellige historiske kontekster. Men for at forstå kompleksiteten i disse manifestationer har jeg brug for at samarbejde med kolleger på tværs af discipliner og i klart afgrænsede undersøgelser. Det gælder i både studiet af cisterciensere, studiet af afsondring og engagement samt studiet af privathed i fortid og nutid.

Litteratur

Philippe Ariès, Roger Chartier, Georges Duby (red.), *Histoire de la vie privée* (Paris: Seuil, 1985-87). • M. Birkedal Bruun, *The Unfamiliar Familiar: Armand-Jean de Rancé (1626-1700) between Withdrawal and Engagement* (København: Universitet, 2017). • M. Birkedal Bruun (red.), *The Cambridge Companion to the Cistercian Order* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012). • M. Birkedal Bruun, S.R. Havsteen, E. Nagelsmit, K. Mejrup, L. Nørgaard, 'A Marvellous Model of female Conduct: Judith in Seventeenth-Century France' *Transfiguration 2014* (Copenhagen: Museum Tusulanum, 2018), 9-64. • M. Birkedal Bruun, S.R. Havsteen, K. Mejrup, E. Nagelsmit, L. Nørgaard, 'Withdrawal and Engagement in the long Seventeenth Century: Four Case Studies' *Journal of Early Modern Christianity* 1.2 (2014), 249-343. • M. Birkedal Bruun, L. Nørgaard, E. Nagelsmit, S.R. Havsteen, K. Mejrup, 'Withdrawn amidst the World: Rancé's *Conduite Chrétienne* for Mme de Guise (1697)' *Early Modern French Studies* 39 (2017), pp. 57-74. • Hartmut Lehmann, 'Absonderung und neue Gemeinschaft' in *Geschichte des Pietismus*, vol. 4: *Glaubenswelt und Lebenswelten*, ed. Hartmut Lehmann, Martin Brecht et al. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004), 488-97. • Michael McKeon, *The Secret History of Domesticity: Public, Private, and the Division of Knowledge* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005).

Peter de Hooch: *Moedertaak (En moders pligt)*
(1658-60), Rijksmuseum, Amsterdam.

Det private rum kan være kendetegnet ved for eksempel bestemte aktiviteter, fysiske og arkitektoniske markører så som døre, skærme og forhæng eller en særlig intim atmosfære og reguleret af skrevne og uskrevne regler. De konkrete udformninger af disse faktorer ændrer sig afhængigt af sociale og kulturelle omstændigheder.

←

De fleste har en idé om, hvad det private er, men det er et flydende begreb, der først og fremmest forstås vha. dets modsætninger.